

DF 501
868

STK

ЗБОРНИК РАДОВА **32**
ВИЗАНТОЛОШКОГ ИНСТИТУТА

UDC 949.5 + 7.033.2 + 877.3 (05)

YU ISSN 0584—9888

INSTITUT D'ÉTUDES BYZANTINES
DE L'ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

RECUEIL DES TRAVAUX
DE L'INSTITUT D'ÉTUDES BYZANTINES
XXXII

Rédacteur

BOŽIDAR FERJANČIĆ

Directeur de l'Institut d'études byzantines

Comité de rédaction:

*Sima Ćirković, Ivan Đurić, Vojislav Đurić, Božidar Ferjančić, Jovanka Kalić,
Ljubomir Maksimović, Ninoslava Radošević, Gojko Subotić, Mirjana Živojinović*

BEOGRAD
1993

SAM

УДК 949.5 + 7.033.2 + 877.3 (05)

YU ISSN 0584—9888

ВИЗАНТОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

AUG 12 1994

ЗБОРНИК РАДОВА
ВИЗАНТОЛОШКОГ ИНСТИТУТА
XXXII

Уредник

БОЖИДАР ФЕРЈАНЧИЋ
директор Византолошког института

Редакциони одбор:

*Војислав Бурић, Иван Бурић, Мирјана Живојиновић, Јованка Калић,
Љубомир Максимовић, Нинаслава Радошевић, Гојко Субојић,
Сима Ђирковић, Божидар Ферјанчић*

БЕОГРАД
1993

Ова књига објављена је уз финансијску помоћ Министарства за науку и технологију
Републике Србије

Издаје: Византолошки институт САНУ, Београд, Кнез-Михаилова 35

Штампа: Београдски издавачко-графички завод, Београд

САДРЖАЈ — TABLE DES MATIÈRES

B. Пуцко , Византијски емаљерни стил в оформлении греческих и иноязычных иллюминированных рукописей	7
B. Пуцко , Византијски емаљни стил у настајању грчких и на другим језицима написаних и илуминираних рукописа	17
C. Турковић , Народ Качића Јована Кинама	19
S. Ćirković , The Nation of Katzikloi by John Kinnamos	33
Б. Ферјанчић , Сточарство на поседима светогорских манастира у средњем веку	35
B. Ferjančić , Cattle Raising on the Estates of the Athonite Monasteries in the Middle Ages	125
М. Живојиновић , Да ли је сачувана повеља краља Драгутина Хиландару?	129
M. Živojinović , Est-ce que la charte du roi Dragutin pour Chilandar est conservée?	135
Љ. Максимовић , Севасти у средњовековној Србији	137
Lj. Maksimović , The Sebastoi in Medieval Serbia	147
P. Радић , Помен Срба у Житију Григорија Синаита	149
R. Radić , The Mention of the Serbs in the Life of Gregory Sinaites	153
Н. Радошевић , Ембриолошки одломак у зборнику Кирило-Белозерског манастира XII (223б—226а)	155
N. Radošević , A Fragment on Embryology in the Manuscript of the Monastery of Kyrillo-Belozero XII (223v—226r)	165
Г. Суботић , Најстарије представе светог Георгија Кратовца	167
G. Subotić , The oldest Representations of St. George of Kratovo	202

НИНОСЛАВА РАДОШЕВИЋ

ЕМБРИОЛОШКИ ОДЛОМАК У ЗБОРНИКУ КИРИЛО-БЕЛОЗЕРСКОГ МАНАСТИРА XII (2236—226a)

Међу рукописним књигама које су припадале преподобном Кирилу (+1427), оснивачу и епониму чувеног Кирило-Белозерског манастира, налази се и један зборник мешовитог садржаја (К-Б XII).¹ Занимљива целина је састављена или само преписана у првој четвртини XV века, можда и руком самог њеног власника. Поред теолошких текстова, овај енциклопедијски зборник, сада у Санкт-Петербургу (Российская национальная библиотека), садржи и чланке природословног карактера преведене са грчког. Непосредно испред космолошког трактата Еустратија из Никеје (византијског писца XI/XII века),² у наставку одељка посвећеног саставу човечијег тела под насловом „Галиново на Ипократа“,³ налази се један ембриолошки одломак приписан неком Александру — „Александрово“ (л. 2236—226a).

¹ Овај рад представља проширено саопштење прочитано на Трећој хиландарској конференцији, одржаној марта 1989. у Српској академији наука и уметности у Београду.

Архимандрит Варлаам, *Обозрение рукописей собственной библиотеки преподобного Кирилла Белозерского, Чтения в Обществе ист. и древн. росс.* 2 (1860) 30; XII *Сборник от правил св. Апостол и св. Отец; М. Grmek, Les sciences dans les manuscrits slaves orientaux du Moyen âge, Paris 1959, 21; Г. М. Прохоров, Н. Н. Розов, Перечень книг Кирилла Белозерского, Труды Отдела древнерусской литературы, 27 (1972) 363 сл.; Г. М. Прохоров, Книги Кирилла Белозерского, ТОДРЛ, 36 (1981) 63 сл.; Предварительный список славяно-русских рукописных книг XV в. хранящихся в СССР, Москва 1986: бр. 1484 — Сборник церковно-канонический и полемический, ГИПБ, К-Б, XII (= РНБ).*

² Н. Радошевић, *Козмографски и географски одломци Горичког зборника*, ЗРВИ 20 (1981) 173; С. Н. Гукова, *Космографический трактат Евстратия Никейского, Виз. врем.* 47 (1986) 145—156.

³ Руска рецензија превода „Галиново на Ипократа“ објављена је према рукопису Тројице-Сергејевске Лавре 177 из XVI века: Н. Тихонравов, *Памятники отреченной русской литературы*, Москва 1863, II, 405—410; Л. Ф. Змеев, *Русские врачебники, Памятники древней письменности*, 112, Санкт Петербург 1896, 242—245; Цв. Кристанов и И. Дуйчев, *Естествознание в средневековна България*, София 1954, 516—525, 589; *Памятники литературы древней Руси. Вторая половина XV в., ред. Л. А. Дмитриев и Д. С. Лихачев*, Москва 1982, 192—196.

Текст ембриолошког одломка носи јасне трагове јужнословенске, тачније бугарске редакције. Ради се очигледно о преводу са грчког, насталом на Балкану вероватно крајем XIV или почетком XV века, и пренесеном у Русију заједно са многим другим јужнословенским књигама под притиском турске најезде.

Приличан број сачуваних рукописа из XV века и касније нам говори о пробуђеном интересу за састављање енциклопедијских зборника, њихово преписивање и готово истовремено преводјење на словенски.⁴ Док се физиолошки чланак „Галиново на Ипократа“ јавља у таквим рукописима релативно често, у ређим случајевима иза њега следи ембриолошки одломак и то не увек са назнаком Александровог имена. Поред неколико преписа у руским зборницима и у једном од уништених рукописа Народне библиотеке у Београду, сачуван је и један други превод српске редакције различите рукописне традиције у Ходошком зборнику прве трећине XV века који се сада налази у Шафариковој збирци у Прагу.⁵

Ембриолошки одломак Кирило-Белозерског зборника није непознат научној јавности.⁶ Ипак, чинило се сврсисходним још једном се позабавити њиме, и ближе упоредити са грчким оригиналним текстовима.⁷

⁴ Р. П. Дмитриева, Четъи зборники XV века как жанр, ТОДРЛ 27 (1972) 150 сл.; З. Г. Самодурова, Византийские и древнерусские энциклопедические сборники X—XV вв., Beiträge zur byzantinischen Geschichte im 9.—11. Jahrhundert, Praha 1978, 413—440.

⁵ М. Д. Казан, Н. В. Поньрко, М. В. Рождественская, Описание сборников XV века книгописца Ефросина, ТОДРЛ 35 (1980) 57 ГПБ, К-Б No 22/1099 — друга половина XV века. Уп. Я. С. Лурье, Литературная деятельность Ефросина в конце XV в., ТОДРЛ 17 (1961) 130—168.

И. И. Срезневский, Отчет о поездке в Олонецкую, Вологодскую и Пермскую губернию, Известия ОРЯС 9,1 (1904) 207, бр. 40 из XVII века.

Гукова, н. д., 155 спомиње медицинску главу „Александрово“ и у рукопису Синодалне библиотеке у Москви бр. 591, мада према опису овог рукописа изгледа да је у питању само „Галинова на Ипократа“ — А. Горский, К. Невоструев, Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки, II, 3 (Прибавление) 569—590.

Љ. Стојановић, Каталог рукописа Народне библиотеке у Београду, Београд 1903, бр. 497 из XVII в.

J. Vašica — J. Vajs, Soupis staroslovanských rukopisu Narodního Musea v Praze, Praha 1954, 110/IX F 10 (S 14); М. Гроздановић-Пајић, Ново датирање српских ћирилских рукописа Шафарикове збирке у Прагу, Библиотекар 5 (1968) 451 — датира Ходошки зборник у прву трећину XV века. Издање Ходошког зборника: V. Jagić, Opisi i izvodi iz nekoliko južnoslovenskih rukopisa (XVI), Starine 10 (1878) 96—99; Р. Катић, Љ. Котарчић, Медицински списи Ходошког зборника. Избор, Београд 1990, 58—60.

⁶ Текст је издао са руским преводом, али без исцрпнијег коментара Г. М. Прохоров у књизи: Памятники литературы древней Руси, 196—201. В. и Гукова, н. д., 155 сл.

⁷ W. Putzger, Byzantinische Erinnerungen an klassische medizinische Literatur, Aus der byzantinistischen Arbeit der DDR II, Berlin 1957, 253—263; M. H. Congourdeau, Quelques aspects de l'embriologie d'Hippocrate dans la tradition byzantine, Hippocrate et son héritage. Colloque franco-hellénique d'histoire de la médecine, Lyon 9—12 octobre 1985, 76—72; G. Dagrón, Le temps chrétien de la fin de l'antiquité au moyen âge IIIe—XIIIe siècles, Paris 1994, 419—430.

Мада одломак у овом зборнику чини једну целину, ради се заправо о преводу два различита грчка текста. Прво је једна византијска обрада хипократске ембриологије коју је 1841. издао Иделер у првој књизи *Physici et medici graeci minores*.⁸ Друго је један веома занимљив текст, чија је најстарија варијанта забележена код Јована Лида у VI веку. Он доноси физиолошко тумачење за помене умрлих после трећег, деветог и четрдесетог дана, подвлачећи паралелу између развоја ембриона и етапа распадања људског тела после смрти.⁹

За први део одломка са издатим грчким текстом (*Id.*) упоредила сам три рукописа Националне библиотеке у Паризу. Одломак из зборника *Paris. gr. 2303 (83v—84v)* из XV века готово је идентичан са штампаним издањем (*A. Paris. suppl. gr. 165 (116—117 v)*), такође из XV века, једини бележи име аутора Александра, али, изузев идентичне почетне реченице (*Ἀλλὰ μηδεὶς ὑπολαμβάνετω ἄψυχον εἶναι τὴν γονήν*), не представља предложак словенског превода (*B.* „Јатрософија из Хипократове књиге“ (*Paris. suppl. gr. 496, 7—8v—XVIIv.*) једина обухвата оба ембриолошка текста заједно, али се не поклапа у потпуности са Кирило-Белозерским одломком (*C.*)¹⁰

Ко је заправо био *Ἀλέξανδρος ὁ σοφιστής*, да ли један од природо-слова позне антике или чувени лекар Јустинијановог времена Александар из Трала или нека имагинарна личност којој је током времена приписан анонимни текст, не може се рећи.¹¹ У сваком случају, непознати аутор саставио је један сасвим кратак извод књига „О рађању“ и „О природи детета“ које су припадале Хипократовом корпусу, мада им он није био аутор.¹²

⁸ I. L. Ideler, *Physici et medici graeci minores I*, Berlin 1941 — Amsterdam 1963, 294—295. V. et Putzger, o. c.; Congourdeau, o. c.

⁹ Lydi *Liber de menisibus IV*, 26, ed. R. Wünsch, 84—86, K. Krumbacher, *Studien zu den Legenden des heiligen Theodosios*, Sitzungsberichte der k. b. Akad. d. Wiss. zu München, philos.-philol. u. Hist. Klass., 1892, 341—355.

¹⁰ Захваљујући љубазности госпође Данице Леко, било ми је омогућено да прегледам још неиздат део описа рукописа Националне библиотеке у Паризу.

Ембриолошки одломак готово идентичан са оним код *Id.* и у *A* може се наћи у два рукописа која се чувају у Енглеској: лондонски *Cod. soc. med. 60* из XV века и *Cod. Phillipp.* — „*Varia*“ са краја истога века. Cf. *Ch. Daremberg*, *Notices et extraits des manuscrits médicaux grecs, latins et français. I*, *Manuscrit grecs d'Angleterre*, Paris 1853, 151—152, 159; *Catalogus codicum astrologorum graecorum*, IX, 2, Bruxelles 1953, 33 № 56. H. Diels, *Die Handschriften der Antiken Aerzte*, Berlin 1905—1907 — Leipzig 1970, II 11 спомиње један препис *B* у приватном поседу у Оксфорду.

¹¹ Коментаришући атрибуцију одломка „Александру софисти“ у рукопису *V. G. A. Kostomiris (Etudes sur les écrits inédits des anciens médecins grecs. REG 4, 1891, 97 sq.)* предлаже Александра Филалета, аутора изгубљеног дела „О семену“ (I в. пре Хр./II в. н. е.), док се *Лурье*, н. д., 141, описујући руски зборник *K—B 22*, опредељује за Аристотеловог коментатора III века Александра из Афродизија. Cf. et *N. Vatamanu*, *L'influence de la médecine byzantine dans les pays roumains*, XVIIe Congrès internat. d'hist. de la médecine. Athènes 1960. 352 sq.

У каснијој традицији често се бркао Александар из Афродизија са Александром из Трала.

¹² Hippocrate. T. XI: *De la génération. De la nature de l'enfant...*, ed. R. Joly, Paris 1970, 43—83 = старо издање Litrea: VII 470—543 L.

Већ почетна реченица Кирило-белозерског одломка (за коју грчки еквивалент, како смо рекли, имамо само у В) „Нека нико не мисли да је семе неживо“ (ψυχον — без душе), као и објашњење „да неживо не може ни да расте нити да се множи“ (интерполација у односу на хипократски текст која се налази и у Иделеровом издању), одмах указује на утицај стоичке пнеуматске теорије која је оживљавање ембриона везивала за прве тренутке његовог постојања уношењем виталног принципа заједно са семеном.¹³

Придржавајући се рукописне традиције коју заступају В и С, руски одломак доноси интерполацију о примарном настајању срца у развоју ембриона према учењу и Емпедокла и Аристотела.

По учењу о бржем развоју дечака (Емпедокле, Хипократ и Аристотел), мушком плоду је довољно да се формира 30 дана и три месеца да се покрене, док се женски плод обликује за 42 дана а покреће тек за четири месеца — у словенском преводу и за целих четири и по. Између ова два термина, извлачењем крви из већ формиране плоти, развијају се и диференцирају удови и учвршћују кости, а потом се појављују нокти. Са кретањем плода јавља се код труднице млеко настало од хране под утицајем топлоте.

Диференцијација пола код плода зависила је од јачине семена, којим, на основу хипократске физиологије, располажу и отац и мајка. Ако има више јачег семена развије се мушко дете, а ако преовлада слабије семе, плод ће бити женски. Од количине родитељског семена зависи сличност детета са једним од родитеља. Величина и напредност детета у зависности је од величине мајчине утробе.

Близначка и вицеплодна трудноћа се развија у две или више комора на које је, према античким схватањима, материца била подељена.

Да се мушки пол формира на десној страни материце а женски на левој једна је од античких теорија која се вековима задржала.

Затим долази упутство о утврђивању пола детета пре његовог рођења, које упућује на нешто наивнију народну традицију, мада се јавља и код западних схоластичара XIII и XIV века. Треба сместити трудницу на земљу испружених ногу и затим је позвати да се дигне. У зависности од тога коју ће ногу прво покренути може се одредити пол детета — ако крене десном, дете ће бити мушко, левом женско.

Реченицом о искрани детета крвљу преко пупчане врпце завршава се текст за који имамо предлогак у Id. и А, В, С. Даље објашњење о претварању крви у млеко и о двома жилама које директно

¹³ Putzger, о, с. 260; Congourdeau, о. с. 69 sq.

За тачно разумевање теоретских поставки одломка и за њихово порекло в.: E. Lesky, Die Zeugungsu. Vererbungslehre in der Antike u. ihre Nachwircken, Wiesbaden 1951; eadem, RLAC IV, 32, s. v. Embriologie, Stuttgart 1959, col. 1228—1244.

Такође могу бити корисна објашњења одговарајућих пасуса у Ходошком зборнику у књигама Р. Катих, Медицина код Срба у средњем веку, Београд 1958, 42 сл., 58, 127 сл.; исти, Српска медицина од IX до XIX века, Београд 1967, 136 сл.; исти, Порекло српске средњовековне медицине, Београд 1981, 151 сл.

повезују груди са мајчином утробом сигурно се могу наћи у некој другој компилацији хипократске физиологије.

Још једном се говори о постепеном развоју ембриона од семена преко крви и плоти — чиме се прелази ка другом делу одломка.

Иза поднаслови „Ради чега настају помени трећег, деветог и четрдесетог дана“ почиње превод трактата који је од текста забележеног код Јована Лида много ближи једном од текстова које је објавио Крумбахер у својој студији о легенди св. Теодосија (К I).¹⁴

Занимљиво је да је ово физиолошко тумачење помена ушло и у црквене књиге. Исте формулације које налазимо у коментару Триода Нићифора Калиста Ксантопула сусрећемо преведене и у руском синодику.¹⁵

Овај текст је по свом карактеру доста сличан првом делу одломка, једино је све подређено схеми од три, девет и четрдесет. Заметак се трећег дана претвара у крв кад се и наслућују облици срца, деветог дана се згущњава плот и састављају се удови. За разлику од К I где настаје костна срж (συγγλοιούται εἰς μέλοϋς), словенски преводилац прати овде традицију забележену у С (διὸρίζονται τὰ μέλη).¹⁶ Четрдесетог дана ембрион добија потпун облик. На крају трећег месеца се дете покреће (уколико је мушко, иначе тек после четири и по месеца, додаје словенски преводилац), деветог месеца спремно је да се појави на светлости дана. Затим следе разматрања о утицају топлоте на развој полова. Топлота, карактеристична за мушки заметак, убрзава његово згущњавање, а хладноћа, својствена женском полу, успорава развој женског заметка. Сходно томе уколико дође до побачаја четрдесетог дана, мушки плод је већ формиран, док је женски плод и после тог рока безобличан и налази се још на почетном стадију на коме је тек формирана плот.

Из народне медицине уметнута је реченица о неком биљу које, ако се пије ујутро, може да утиче на пол детета. Исту интерполацију налазимо и код К I, док је нема код Лида.

Најзад, долази права биолошка интерпретација помена. Кад човек умре, трећег дана се измени и губи свој препознатљиви облик, деветог дана се све распада изузев срца, а четрдесетог дана и оно пропада.

¹⁴ *Krumbacher*, о. с. 342—347 (К I). Овај трактат приписиван Сплинију (Плинију?), Либапију, па чак и Јовану Дамаскину имао је богату засебну рукописну традицију. Крумбахер наводи 18 рукописа у распону од XI до XVII века. Cf. *Diels*, о. с., II 94 sq. Споменимо још један јерусалимски из 1547. год. — *A. Παπαδοпуλος — Керамевс*, 'Ιεροσολυμιτικῆ βιβλιοθήκη I, 281; и један светогорски из XVII века: *Dionys. 3783 (249) — Sp. Lambros, Catalogue of the greek Manuscripts on Mount Athos I, Cambridge 1885, 383.*

V. et W. H. Roscher, Ennedische Studien. Abhandl. d. Sächs. Gesell. d. Wiss. 26. 1907: F. Cumont, La triple commémoration des morts. Comptes rendus de l'Academie d'Inscriptions et Belles Lettres, 1918, 278—294; Dagrón, о. с.

¹⁵ *V. Du Cange, Glossarium, s. v. трѣтъ; В. Мочульскій, Следы народной библии в славянской и в древнерусской письменности, Одесса 1893, 225.*

¹⁶ Са К I се слаже и текст код Лида (84, 21), а варијанта у С (за који је већ споменуто да једини обухвата донекле оба дела одломка) свакако је настала због сличности речи μέλος и μέλος.

Дакле, и у овом тренутку препознајемо епигену теорију о постепеном развоју ембриона према којој се прво семена течност претвара у крв, затим у плот, па у удове. И овде се јавља од Аристотела прихваћено учење, страна Хипократовој школи, о томе да се срце од свих органа прво формира за шта се везује веровање да се последње и распада. Присутно је и схватање о бржем развоју мушког плода.

Диференцијација пак полова је у овом делу објашњена у светлости Емпедоклове теорије топлоте и њеног утицаја на развој ембриона. Пример за лаганији развој женског детета на основу побаченог плода преузет је такође из хипократске књиге „О природи детета“ (XVIII 5).¹⁷

Поред идеја које су се црпле из општег фонда античке медицине и физиологије, у овом трактату једна нова компонента задрже дубоко у најстарија људска веровања. На овој равни разазнаје се човекова тежња за схематизовањем збивања у животу и природи, као и утицај астрологије у овом домену.¹⁸ Карактеристично је да у једној широј верзији грчког текста процес распадања тела прати и путовање душе на земљи и небу.

Навешћемо неколико примера који говоре о односу превода и оригинала.

Састављач грчког извода (Id., A и B), или неки каснији преписивач, на једном месту је лоше схватио текст хипократског канона, а затим је словенски преводилац, збуњен, даље допринео неразумљивости и нејасноћи садржаја. Радило се о костима које, будући шупље, привлаче из плоти „најмаснији део крвне масе“ (τοῦ αἰμάλωπος τὸ πύκτατον—De nat. pueri XIX 1).¹⁹ Не схватајући генитив помало необичне речи αἰμάλωψ (згрушана крв), састављач извода ју је поделио на уобичајеније αἷμα (крв) и прилог λοιπὸν (уосталом) којима је почео нову реченицу. Истовремено је увео у текст и маргиналну глосу τοῦ μύελου — реч која означава мозак и костну срж.²⁰ То је даље довело до неразумљиве синтагме „напајана костна срж“ у словенском преводу.

Други пример показује да је преводилац користио предлогак у коме није било грешке коју сусрећемо у штампаном тексту. *Егда оубо и нокте въкорѣнѣются* ближе је ριζωθῶσιν (A и B), него ριγωθῶσιν код Id.²¹

Неадекватну употребу повратног глагола *моужьскыи полъ творится създание* можемо објаснити грчким медијалним обликом ποιεῖται.

С обзиром да је превод трактата о поменима врло близак грчком тексту K I, можемо лакше него у претходном одломку да пратимо

¹⁷ Ed. Joly, 63 = VII 504, 13 L.

¹⁸ В. пре свега Dagrón, о. с.

¹⁹ Ed. Joly, 64 = VII 506,5 L.

²⁰ Putzger, о. с. 262. Исту неразумљиву реченицу која се налази код Id. преносе и A и B. У C је ово дубиозно место прескочено.

²¹ Тиме се потврђује Пуцгерова претпоставка да је до грешке дошло тако што је између ριζώθησιν у хипократском тексту и Id. постојао рукопис са обликом ριγωθῶσιν.

процес превођења. Преводилац је радио очигледно са разумевањем и читање словенског текста тече глатко. Изгледа да му је стварало тешкоћу само неколико глагола. „Губи препознатљиви изглед“ (τὴν δάγωπιν τῆς ὄψεως ἀπόλλυσιν) преводилац је пренео са *прѣмѣ(не)ние видѣнѣиа отпуштает*, заменивши глагол ἀπόλλυμι „губити“ са глаголом ἀπολύω „отпуштати“. Међутим, нешто редака даље συναπλόυται је тачно преведено са *раздрoушaетсѣ*.

Глагол διαρρέω — који значи првобитно протицати — овде има значење „расточити се“, „распасти се“, у словенском је преведено са *сѣливаетсѣ* мада је додат и глагол *раздрoушaетсѣ* да се значење реченице не би нарушило сасвим.

На крају деветог месеца дете довршава свој развој (ἀτ ρτίζεται), што је неадекватно преведено са *растварѣтсѣ*.

•

Приближно у исто време кад је са јужнословенског предлошка преписан К-Б XII, сачињен је, или преписан, српски превод одговарајућег одломка у Ходошском зборнику.²² Било би занимљиво упоредити летимично ове преводе засноване на различитим рукописним традицијама, нарочито по питању терминологије.

Многе речи и неки термини у оба превода су једнаки — рецимо *бездоушѣн, сѣме, плѣт, оуды, вѣобража(ва)етсѣ*. Αναστοιχίωσις (враћање у првобитне елементе) преведено је приближно исто *кончание* (К-Б XII), *скончаваштоу се чловѣкоу* (Ход.). У Ходошском зборнику се поред *оутрoба* употребљава и *ложесна*. Κόλπος се пак преводи са *ложе* (К-Б XII) и са *недра* (Ход.), ὄψις са *видѣнѣиe* (К-Б XII), *видѣ* и *лице* (Ход.), πῆγνυται са *сѣоустеваетсѣ* (К-Б XII) и *вѣсипавет се* (Ход.).

У неколико примера један од преводилаца се определио за калк, док је код другог грчка реч преведена или описно или неким одговарајућим изразом. У К-Б XII имамо калк *вѣкорѣнѣютсѣ* (ριζωθῶσι) према успешнијем *оукрѣпет се* (Ход.), као и *живописоуетсѣ* (ὀπιογραφῶται) према *вѣображает се*. И обрнуто, према калку у Ходошском зборнику *моужьскородно* и *женскородно* (ἀρρενωγόνος, θηλυγόνος) имамо у К-Б XII описну синтагму *творяшtee моужьскаго полоу и женьскаго*. За неке разлике имамо потврде и у различитим грчким предлошцима. Калку са реторичким призвуком у Ходошском зборнику *благочѣветоуште отроче* (εὐδαλὴ τὸ παιδίον) стоји насупрот прозаично *дебело отрочѣ* у К-Б XII према *παχὺ* (Id).

За античку ембриологију важан термин епикратије, превладавања семена по јачини, количини или топлоти у српском преводу стоји калк *по прѣодрѣжанѣио топлоты*, док га је преводилац предлошка

²² Делови оба одломка су у Ходошском зборнику испретурани у односу на К-Б XII, међутим, садржински се ради о споју иста два текста.

О Ходошском зборнику, поред Катићевих књига (уп. н. 13), в. и Ј. Романо, Југословенска библиографија лекаруша и народних медицинских рукописа, Београд 1973, 250 сл.; Ц. Благоева—Чолова, Естествонаучните знања в средно-вековна Бѣлгарѣа, Софиѣа 1988, 283 сл.

К-Б XII успешно заобишао не реметећи при том смисао: *топлоты ради сѣмени*.

Пример о побачају српски преводилац је прилично невешто превео изгледа из неразумевања. Анахронизам о цени од три обола лековитог биља које може да утиче на пол детета у Ходошком зборнику је вешто преведен са „три зрна“, док је у К-Б XII просто прескочен.

*

На примеру овог ембриолошког одломка видели смо како су античке физиолошке теорије, искристалисане већ у времену првих Хипократових следбеника, наилазиле на заинтересоване читаоце током средњег века који су ове опширне научне распре вешто и интелегентно сажимали. Док је трактат о поменима забележен већ у VI веку, за текст објављен код Иделера сматра се да је настао негде у XV веку јер из тог времена потиче његов најстарији рукопис.²³

Међутим, како знамо да је већ почетком XV века овај одломак био превођен у словенском свету и да је до тог времена бар један рукопис успео да стигне са Балкана у Русију, чини се да настајање грчког текста треба померити негде раније, у XIV век.

Даља судбина овог комбинованог текста доводи нас до штампаног румунског зборника под насловом „Водич закона“, издатог у Влашкој 1652. године.²⁴

Рукопис 497 Народне библиотеке у Београду из XVII века, настао у вихору II светског рата делећи судбину многих других рукописа, садржи одломак „Друго послание тогже Ипократа“, чији је почетак записао Љуба Стојановић — *Нъ никтоже да не мнѣт отнюд сѣме ест бездоушно* — указује нам на то да би можда детаљније поређење овог рукописа са К-Б XII могло ова два рукописа приближити и временски и територијално.

Можда би нам ово поређење указало на средину у којој је настао Ходошки зборник и коју је Ихор Шевченко хипотетички повезао са чувеном болницом краља Милутина у Цариграду.²⁵

Веома занимљиви текст хипократске ембриологије, испреплетане у клупко са питагорејском симболиком бројева, са паганским веровањима дубоке старине и хришћанским погребним обичајима, прати живот човека од његовог зачећа до тренутка непосредно после смрти, потчињавајући његов развој схеми одређених бројева.

Чинило нам се вредним пажње да се, с једне стране, покаже пут којим су идеје хипократске медицине преко средњовековне обраде обишле готово цели православни свет, а са друге да упозори на интересантни сплет античке науке, паганске традиције и хришћанске погребне литургије у словенској писмености.

²³ Congourdeau, 67 sq.

²⁴ Vatamanu, 1. c; Indreptarea Legii, 1652, ed. A. Radulescu, Bucuresti 1962, 575.

²⁵ I. Sevchenko, Remarks on the Diffusion of Byzantine Scientific and Pseudo-Scientific Literature among the Orthodox Slavs, The Slavonic and East European Review, 59,3 (1981) 341 n. 52. В. исти чланак преведен на грчки — Восток 13,2 (1985) 1221—1251.

жъ ра⁴|здорѣшаетса и сълнваетса всѣко.⁵| сѣхранѣемъ срѣцѣ въ ѿ ты же
и⁶|самоѣ то срѣце раздорѣшаетса. се⁷|го ради третни, девѣтни. и⁸| ѿ тини
творѣтса змръшнми.⁹|

ПРЕВОД

Александрово

Нека нико не сматра да је семе без душе. Живо (са душом), наиме, пада у утробу и расте и множи се. Оно пак што је без душе нити расте нити се множи. Пре свега се срце гради и обликује. И мушки се, дакле, пол саздаје за тридесет дана, а женски за четрдесет и два. Кад се детету сасвим чланци уобличе, тада, пошто удови расту и кости се учвршћују, узима себи (дете) крв од плоти. И уосталом, (пошто је) костна срж натопљена, утврђују се кости и чланци и једни се од других размичу. Кад се и нокти на прстима укорене, тада настаје покретање. И мушки се, дакле, пол покреће трећег месеца, а женски за четири и по. Кад настане кретање детета, тада и млеко наилази мајци. Млеко, наиме, настаје од јела и пића, и искаче и улази у дојке. И загревано, постаје бело и слатко. И ако, наиме, уђе јаче семе од обоје, дете бива мушког пола. А ако слабије, бива женског пола. И ако, дакле, буде више мушког семена, дете бива слично оцу. Ако, пак, женског, биће слично мајци. Ако од обоје буде једнако, биће слично обома. И ако пак утроба буде тесна, дете ће бити ситно и слабо, ако је пак пространа, биће јако и дебело. И ако поменуто семе у обе или више комора падне, биће близанци или више деце. И ако дете падне на десну страну, биће мушког пола, а ако на леву биће женски пол. И расте и храни се дете преко пупка крвљу која сваког месеца силази из утробе. Две се, наиме, жиле од утробе пењу све до дојки и доводе крв. Ова постаје бела у жилама дојки и постаје доносилац хране детета. И ако, дакле, пре рођења хоћеш да сазнаш какво ће бити рођено, посади ону која има у утроби на земљу испружених ногу. И затим је позови да ти приђе. И ако приликом устајања прво покрене десну ногу, мушки пол ће се родити. Ако, пак, леву, биће женски пол. И кажу, кад бело семе уђе у утробу, прво се претвара у крв а ова у плот и у другу смешу се саставља и уобличава. И помени трећег и деветог и четрдесетог дана ради овога бивају: као што се семе, кад уђе у утробу, трећег дана мења у крв и оцртава се срце, деветог дана се згушњава у плот и саставља се у удове и чланке, а четрдесетог дана прима завршено обличје. Слично са бројем дана је и са месецима. Трећег месеца се покреће дете оживљено у утроби мушког пола, а женско у четири и по. Деветог се образује и жури ка излазу. Мушки пол настаје због топлоте семена, а женски због недостатка (топлоте), односно због хладноће. Пошто се згушњавање брже одвија, дете се омужевљава, а кад се хлади, настаје женски пол. Оно што се касније згушњава, касније се и уобличује. Због тога деца мушког пола и у току четрдесет дана обликована опадају, а женског пола и после четрдесет су само од

плоти и безоблична. Постоји биље које ствара мушки пол и женски пол. Једно ствара мушки пол, друго женски кад се пије ујутро. Да кажемо и о скончавању човека. Трећег (дана) се мења и губи изглед. Деветог се распада и све се расплињава, само је срце очувано. Четрдесетог се и само срце распада. Због тога се умрлима приређују помени трећег, деветог и четрдесетог дана.

Ninoslava Radošević

A FRAGMENT ON EMBRYOLOGY IN THE MANUSCRIPT
OF THE MONASTERY OF KYRILLO-BELOZERO XII (223 v — 225 r)

In the Miscellany of the Monastery of Kyrillo-Belozero no. XII from the first quarter of the 15th century (now at the Russian National Library in St. Petersburg) containing manuscripts with different subject matter, there are some articles on physiology and cosmography. The fragment dealing with embryology (F. 223 v — F. 226 r), attributed to a certain Alexander, is a translation of two different Greek texts. The first is a medieval elaboration of Hippocratic embryology (I. L. Ideler, *Physici et medici graeci minores I*, Berlin 1841 — Amsterdam, 1963, 294—296. Cf. et Paris gr. 2303, F. 83 v — 84 v; Paris, suppl. gr. 165, F. 116 r — 117 v; Paris, suppl. gr. 496, F. 7 r — 8 v). The other is a very interesting text, whose oldest version was recorded in the work of John Lydus from the 6th century (Ioannis Lydi *De Mensibus*, ed. R. Wünsch, 84—46. Cf. et K. Krumbacher, *Studien zu den Legenden des heiligen Theodosios*, *Sitzungsberichte der k. b. Akad. d. Wiss. zu München, philos. — philol. u. hist. Kl.*, 1892, 342—347). It gives a physiological interpretation of memorial services, performed on the third, ninth and fortieth day after someone's death. Drawing a parallel between the development of an embryo and the stages of decomposition of a human body after death and the gradual and simultaneous liberation of the soul, the unknown author based his explanation of Christian funeral rituals upon old pagan beliefs.

A combination of these two texts can be found in the Serbian translation in the Miscellany of Hodoš, composed in the first third of the 15th century (R. Katić, Lj. Kotarčić, *Medicinski spisi Hodoškog zbornika. Izbor*, Beograd 1990, 58—60. Cf. et V. Jagić, *Starine* 10, 1878, 96—99).

At the end of the 14th and the beginning of the 15th century, an interest in ancient medical texts arose again in Byzantium. These texts were abridged and revised. Almost at the same time, they were translated into Serbian and Bulgarian, and, in several recensions, spread around the Slavonic Orthodox world.

